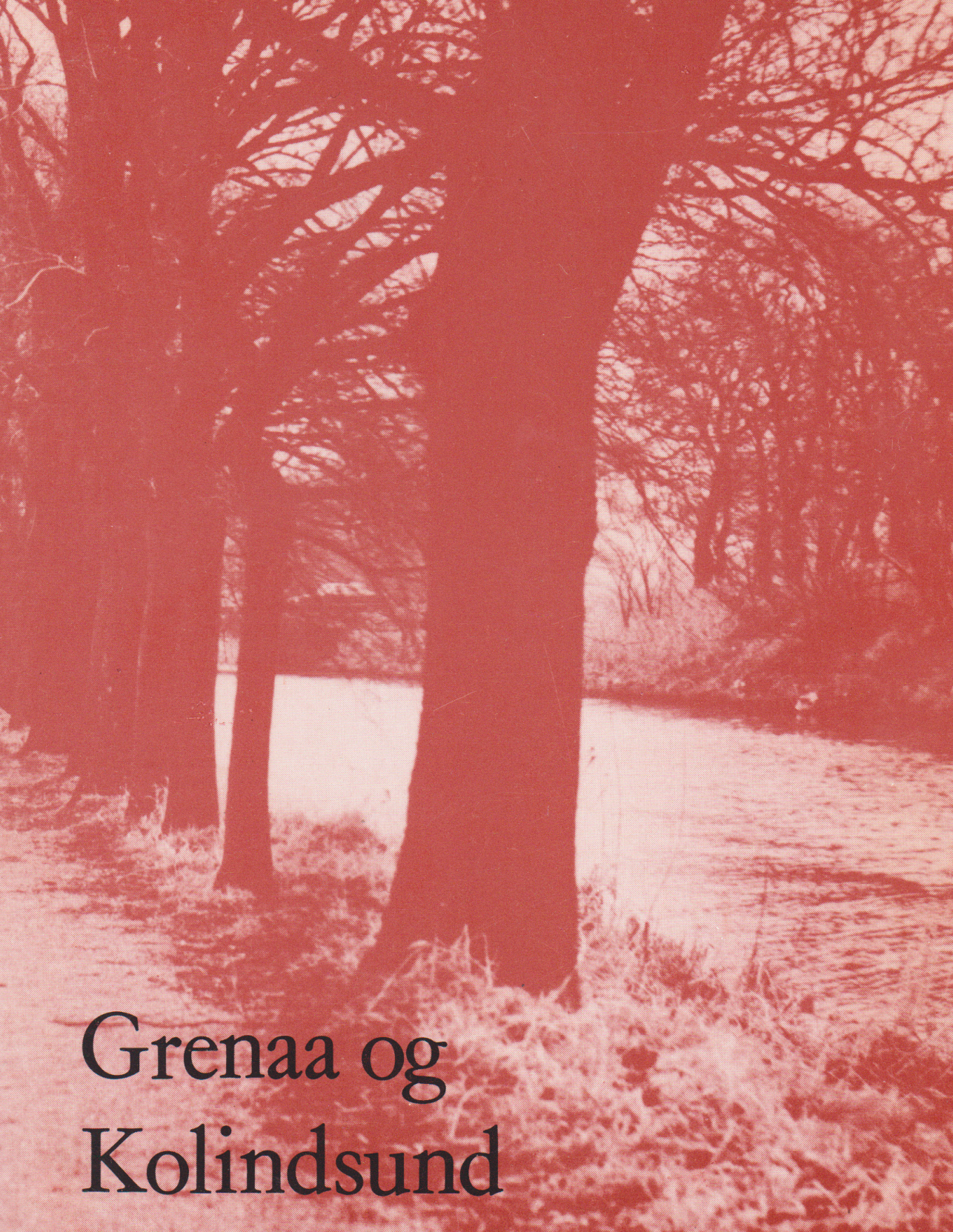

Grenaa og Kolindsund

OMSLAGSBILLEDET:

*»Kærlighedsstien« blev brudt af Ring-
vejen, og noget af idyllen gik tabt.
Ringvejsbroen og autoværnet i bag-
grunden.
Fra "Demokraten's" arkiv.*

**Grenaa
og
Kolindsund**

Grenaa og Kolindsund

Omkring
udtørringen
i 1870'erne

Udgivet af
Holms Bogtryk/Offset • Grenaa
1978

Tekst: J. A. Nielsen

Billeder: Grenå Egnsarkiv

Oplag: 500 - hvoraf 300 udkommer i handelen

Denne bog har nr.

Vi vil gerne rette en tak til lederen af Grenaa Egnsarkiv J. A. Nielsen for den skrevne tekst og udlånet af billedmateriale, da det ellers ikke ville have muligt at udgive denne lille bog.

I bogudgaven fra 1978 var der anvendt utroligt mange billeder. Årsagen fra dengang kan være, at få bogens omfang op på 48 sider.

I den digitale udgave 2017, er der udeladt en del billeder. Nogle egnede sig ikke til kopiering og efterfølgende billedbehandling.

Peer Fabech Holm

FORORD

Teksten til denne lille jubilæumsbog fra Vera og Kay Fabech Holms overtagelse af Holms Bogtrykkeri den 5. januar 1954, skyldes studier i »Grenaa Bys Vedtægter og Forhandlinger«, i »Grenaa Folketidende«, for udtørnings-årene, i »Grenaa Bys Historie« og fra personlige erindringer.

Billederne er fra Grenaa Egsarkiv.

Grenaa, september 1978.

J. A. Nielsen

- hvad der skete ved udtørringen af Kolindsund 1870'erne

I 1855 lod regeringen foretage en række undersøgelser om sænkning af vandstanden i Kolindsund, hvorved der kunne indvindes store arealer til dyrkning. Der var ligesom gået mode i udtørningsarbejder, og der foretoges adskillige sådanne landet over. Undersøgelsen ved Kolindsund gav til resultat, at man ved en regulering af åløbet kunne opnå en sænkning af vandstanden på 60 cm. Sagen kom ikke til udførelse. Lods-ejerne kunne ikke blive enige om at udrede de udgifter, der ville medgå.

Sagen blev dog ikke skrinlagt. I 1860'erne spekulerede man på en fuldstændig udtørring af Kolindsund. Vandbygningsdirektør, kammerråd Grove fremlagde en plan, hvorefter man kunne indvinde over 4.000 tønder land (2.200 hektar) for en udgift af 400.000 rigsdaler (800.000 kr.).

1872 nedsattes et udvalg med et medlem fra hvert af de til Kolindsund stødende sogne og et medlem for Grenaa by, landinspektør C. Christensen, Enslevgaard. 1872 dannedes et aktieselskab med det for mål at udtørre foreløbig den vestlige del af Kolindsund.

Udtørringen af denne vestlige del af sundet voldte store vanskeligheder. En påtænkt dæmning fra Ginnerup til Fannerup kunne ikke etableres, da fylden til den ganske simpelt forsvandt i dybet lige så hurtigt som man fyldte den på. Selskabet vedtog derfor at udvide planen til at omfatte hele Kolindsund.

Det var først med denne ændring af planerne, Grenaa by fik virkelig interesse for den store udtørring. 20. februar 1873, da en generalforsamling havde vedtaget ændringen af planen, ses for første gang i Grenaa bys »Vedtægter og Forhandlinger« sagen behandlet, uden for dagsordenen.

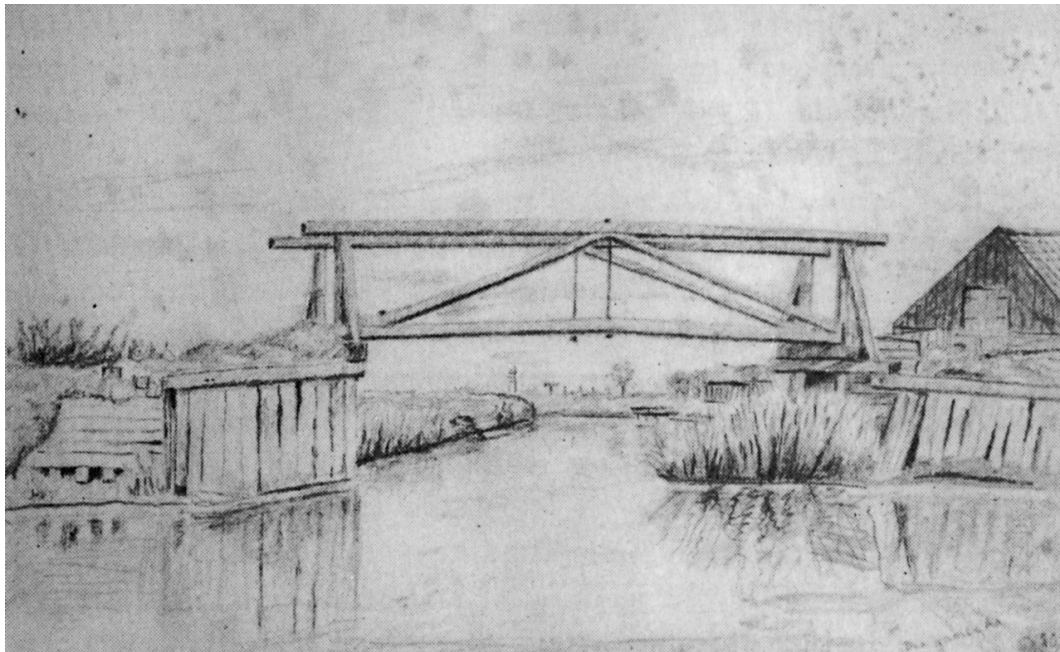
På side 62 læses følgende :

»En skrivelse af dags dato fra overretssagfører Lund for bestyrelsen for »Aktieselskabet for Tørlægning af Kolindsund« angående, hvorvidt selskabet kan regne på Grenaa kommunes medvirkning til at fremme dette tørlegnings foretagende, navnlig i tilfælde af udgravning fra Kolindsund til havnen af et nyt vandløb, ved at frafalde erstatning for afgivelse af jord til et sådant kanalanlæg og oplægning af fyld efter nærmere forhandling med byrådet om kanallinien.

Da byrådet foreløbig må anse det pågældende foretagende som gavnligt også for kommunens interesse, vil det i denne betragtning finde al opfordring til at stille sig velvilligt og imødekommende overfor samme, men dog kan rådet ikke anse sig beføjet til på forhånd at binde sig ved en erklæring om at bringe positive ofre til fordel for sagen«.

Gangbroen over den gamle å ved sammenløbet med kanalen 1887. Til højre ses gavlen af Vilh. Petersens Garveri, i baggrunden skimtes skyllebad og bygninger, som tilhørte Farver Graff, samt pælene i Rebslager Balles Reberbane.

Efter en blyantstegning, udført af ingeniør Ove Nobel, 20. august 1887.

Grenaa byråd ville medvirke

Det ses, at Grenaa byråd var villig til medvirkning, men ikke ville bringe ofre til fordel for sagen. Byrådet havde da også allerede store ting på dagsordenen: Anlæg af en ny havn og etablering af en jernbane mellem Randers og Grenaa. Navnlig en ny havn krævede mange penge, men også anlægget af banen medførte store problemer.

20. marts 1873 holdtes overordentligt byrådsmøde, og her gik byrådet ind på at give samtykke til en ny å mellem Kollindsund og havet og rektificering og udvidelse af det nuværende åløb. Der opstilledes en række betingelser, nummereret fra 1-14:

En lang række betingelser

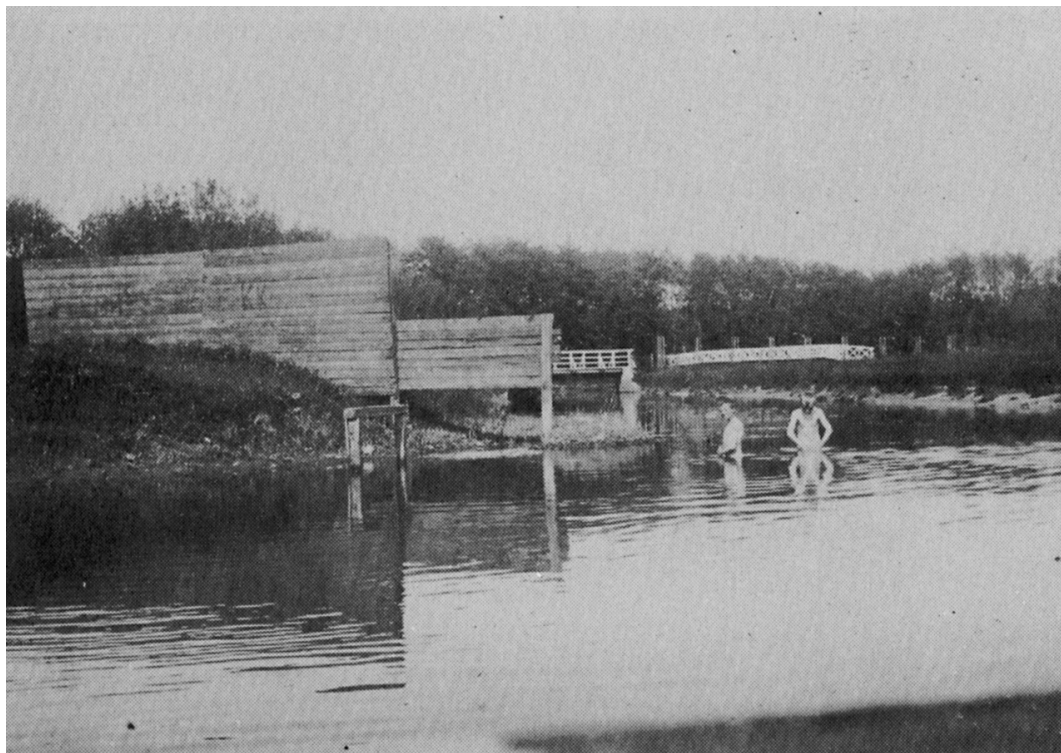
1. For alt areal, der indtages til udgravning af dæmning, gives kommunen fuld erstatning ifølge taxation ved uvillige mænd, udmeldte af Grenaa byråd, tre i tallet.
2. Over det nye åløb anlægges på de punkter, som anvises af byrådet, 2 solide broer mindst 6 alen brede, med rækværk og af den konstruktion, som anvendes ved de øvrige af aktieselskabets broanlæg over landkanalerne. Broerne opføres, når byrådet forlanger det. Skulle mulig mangel af materialier lægge hindring for opførelsen så betimelig, at broerne ere færdige til de fastsatte terminer, anlægges interimsbroer.
3. Et passende vandingssted anlægges på det sted, som byrådet dertil anviser.
4. Med hensyn til oplæggelse og anbringelse af det udgravede følges byrådets bestemmelse, dog at det opgravede lægges enten på den ene eller anden side af vandløbet, uden væsentlig forøgelse af transporten. Det opgravede planetes, beklædes med græstørv eller besåes.
5. De af kommunens indvånere, der ifølge leiemål have erhvervet ret til anlæg ved åen, affindes, såfremt disse anlæg for ulempes eller umuliggjøres.
6. Kommunen forbeholdes eneret til fiskeri i den nye å, så vidt denne går over kommunens eiendom, dog at fiskeriet ikke udøves ved indretninger, som forhindrer vandets frie løb. Kom-

munen holdes skadesløs overfor de nuværende forpagtere af fiskeriet med hensyn til mulige erstatninger.

7. Der forbeholdes kommunen og dens indvånere, for så vidt som vandets frie løb derved ikke hæmmes, ret til færdsel med fartøier på selve åløbet såvel som med mindre fartøier på land kanalerne omkring Kolindsund uden nogensomhelst afgift. I lige måde forbeholdes med hensyn til åløbene ret til opførelse af badehuse, bibeholdelse af de bestående industrielle anlæg, såvel som til fremtidigt anlæg af sådanne, dog kun, hvis derved ikke forårsages opstemning af vandet eller hindring af seiladsen, og endvidere ret til at benytte vandet i åen, så vel som til at føre vand til og fra åen gennem åbne grøfter, rør eller ledninger.

De store plankeværker er en gåde. Måske har badeskærmen gået helt ud i vandet. Måske er de fra garverens tid.

Broen til højre er bygget til Ungskuet i 1906.

8. Hele åløbet over kommunens grund til havet såvel som de med åløbet i forbindelse stående anlæg i havet bliver aktieselskabets pligt at vedligeholde for egen regning, og hvis noget ansvar skulle reises af det offentlige mod kommunen for en mangelfuld vedligeholdelse af vandløbet, er selskabet forbunden til at holde den skadesløs i alle måder. Det er derhos at bemærke, at hele den ret, der indrømmes aktieselskabet overfor kommunen, gjælder alene brugen af jorden, hvorimod selve eiendomsretten bliver hos kommunen.

9. Forøvrigt skal aktieselskabet dels selv, dels ved sin entreprenør være forpligtet til at rette sig efter enhver bestemmelse, som byrådet finder nødvendig af hensyn til kommunens tarv,

Søndennølle i baggrunden brændte i 1923 og blev ikke genopført som vindmølle. De skråt stillede stativer med hønsetræd skal afværge, at kreaturerne på engen beskadiger træerne. I midten ses Friis' gård ved Søndennølle, et af de eneste billeder, der eksisterer af denne.

Foto: Carl Svenstrup.

Kopi: Max Laursen efter glasplade.

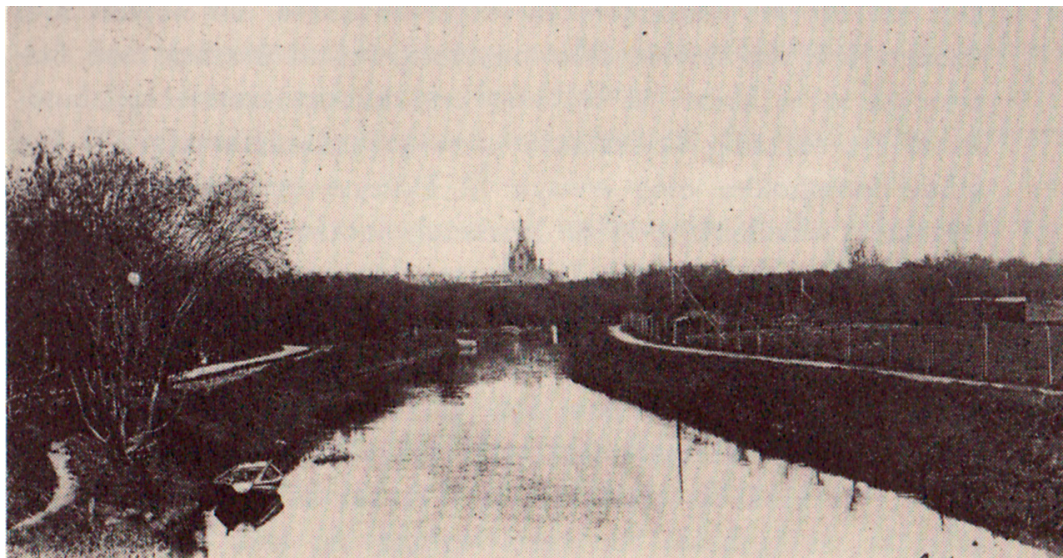
når det kan påvises, at denne ellers bliver positivt skadelidende.

10. Enhver udgift eller bekostning, som foranlediges ved konstateringen af det kontraktsforhold, hvori aktieselskabet i henhold hertil indtræder til kommunen, bæres af selskabet, derunder selvfølgelig indbefattet enhver stempelafgift, i hvilken henseende tilføjes, at aktieselskabet vil have at meddele kommunen et nøiatigt rids over åløbet, således som det tænkes udført, når det er fuldkommen færdigt, hvilket rids skal tjene som rettesnor for det terrain, der kan indtages, og derfor bliver at lægge til grund for taxationen, der skal finde sted inden 1ste mai d. å.

11. De erstatningssummer, der tilkomme kommunen i denne sag, erlægges skadesløse førstkommende 11te juni termin, såfremt og forsåvidt de på den tid ere fastsatte; i modsat fald 4 uger efter at fastsættelsen er sket.

12. På de anførte betingelser samtykker byrådet, at entreprenør Unmack lader begynde på udgravning af det nye åløb, imod at disse betingelser vedtages af bestyrelsen for »Aktieselskabet for Kolindsunds Udtørring« inden 3 uger fra dato;

Et af de ældste billeder fra Nordkanalen. En garver har hus ved Gammelå helt til højre. Træerne til højre er i god vækst (plantet 1881). Der er netop plantet egetræer til venstre. I åen fundamentet til sluseværk. Billedet fra før 1906.

men i manglende tilfælde er byrådet berettiget til at standse arbeidet og hr. Unmack som entreprenør pligtig at give fuld erstatning for den foretagne udgravning og for enhver skade, som herved er forårsaget kommunen, efter retsligt skjøn ved uvillige mænd.

Endnu tilføies følgende:

13. Hegning af det indtagne areal bliver kommunen uvedkommende, medens den fritager sig for ansvar med hensyn til mulig beskadigelse på åen med tilbehør, navnlig opstående ved, at kjæret, hvorigjennem det nye vandløb føres, nyttes til græsning ved løsdrift.

14. Hvad kommunens ejendom skjønnes at tabe i værdi ved over udskjæring ved anlæg af nævnte nye vandløb, bliver et moment, der tages i betragtning ved taxationen efter post 1, hvilken foretages af mænd udenfor kommunen.

Gammel billede fra Gammelå med de privatejede enge til højre. Storken må vist være klæbet på!

Lærer Reventlov (byrådsmedlem) var uenig i bestemmelsen om erstatning og ville til kommunen have 300 rdl. pr. tønde land og 1.000 rdl. for det formentlige tab ved ålefiskeriet.

Uddybning og udretning af åen påbegyndes

Selskabet ønsker udtrykket »mindre fartøier« forstået alene som ro- og seilbåde og joller, men ikke fartøier med vareførsel og sådanne fartøier, der skulle trækkes på land. Byrådet fastholdt dog det vedtagne, kun forstås udtrykket »mindre fartøier« ikke som pramme.

Selskabet begyndte straks en udretning og uddybning af åen mellem byen og havnen. Carl Svenstrup fortæller i sin udførlige beretning om Kolindsunds udtørring, at dette arbejde tog 6-7 uger og muliggjordes ved en opdæmning, således at sundet intet afløb havde i den tid. Det nye løb holdtes tørlagt ved hjælp af lokomobiler.

Der tales om uddybning og udretning. Her må det erindres, at åløbet slyngede sig ud og ind og ved udløbet i havet havde en bredde på 100 meter, siges der et sted. Da reguleringen havde fundet sted og selskabet havde foretaget sig adskiligt, viste det sig, at der frem kom en tilsanding.

I februar 1874 vedtog byrådet:

»at saggive aktieselskabets bestyrelse på grundlag af de til denne af havneudvalget stillede fordringer, dog at der under inddrages erstatningskrav for afskrælling af en strækning af havnegrunden langs åløbet, men i det hele efter overlæg og samråd med sagføreren, til hvem vedtoges at engagere overretssagfører Vilhelm Rode i København, hvor sagen vil være at anlægge«.

I september 1874 indgik parterne på et forligsforslag. Det ses ikke, hvad forliget gik ud på, men dette blev ikke den eneste kontrovers mellem parterne. I en lang række byrådsmøder var der debatter om problemer ved udtørringssagen.

Ny kanal graves vest for Grenaa

Samtidig med uddybningen af åløbet Grenaa-Havnen gik man i gang med at grave et nyt løb, der fik navnet »Nordkanalen «,

og derved kom man for alvor ind på Grenaa bys domæne. Kanalen kom ind på Byens jord ude ved Enslev Skel i nærheden af Enslevgård, der, hvor senere fyldepladsen eller lossepladsen, som det hedder i nyere tid, breder sig så græsseligt.

Arealet her var byens »Fælleskjær«, hvor stadens 300 køer og en del får græssede i fællesskab og i løsdrift. Dyrene blev lukket ud af portene om morgenen, de samledes ca. der, hvor nu Bøgealleen og legepladsen er og blev så af byhyrden lukket ud i Fælleskjæret til græsning. Alle ejere af huse og gårde havde »græsningsretter« til så og så mange dyr, og der fortælles artige historier om, hvorledes naboer, der havde fælles port eller hvor den enes port skulle benyttes af flere, kunne komme i klammeri, så den ene måtte lukke koen ud og ind gennem stuerne!

Ved læsning i byrådets »forhandlinger« ses det, at der handledes med disse græsningsretter, når f. eks. en ejer ikke ville holde dyr mere. Byrådet skulle acceptere overdragelser af retter.

De to broer et et meget yndet fotomotiv. Den store er bygget i 1906. Kortet er stemplet 1910.

Fælleskæret blev gennemskåret

Fælleskæret var det store areal mellem Gammelå, Enslev Skel, Randers landevej og Grenaa by mod vest. Den nye kanal og det, der fulgte med, ændrede landskabet totalt. Hvor der før havde været en stor, ubrudt flade, kom nu pludselig kanalen og delte arealet i to dele. Det er klart, at mange var utilfredse ved at se noget tilsvant blive ændret så stærkt.

For mange borgere havde det længe været utilfredsstillende, at de mange køer i løsdrift skulle passere gaderne. Gennem en lang række år førtes en til tider forbitret debat om afløsning af løsdriften af kreaturer. Det er åbenbart, at løsdriften medførte et voldsomt griseri i gaderne. I 1876 blev løsdriften forbudt, og i 1887 blev græsningsrettighederne afløst efter mægtige debatter. Det kostede kommunen 26.500 kr., og herefter skulle alle dyr føres i bånd (de var der jo stadigvæk, selvom

*Kobroen med vandingssted til venstre
ved gedebukken.
Kortet er stemplet i 1910.*

De to herrer er griseavlere fra de små huse ved Kobroen. Med sort hest Carl Sørensen, Markedsgade 15, med hvid hest Marinus Jensen, Vestervej 20. Marinus var den sidste griseavler ved åen. Han døde 1965 - og derefter måtte de ikke være derude mere - de lugtede.

Foto: Carl Svenstrup - på Nytorv og ved biblioteket på Kærvej.

koholdet gik meget tilbage). Koejerne måtte nu leje parceller til græsning m. v.

Ved beretningen om alle disse store ændringer for borgerne i staden må det erindres, at der ikke var noget, der hed Anlæg i den tid, da alt dette foregik. »Det gamle Anlæg« mellem Randers landevej og nu værende Parkvej var den eneste »skov« på stedet, og først i 1878 blev det nuværende større Anlæg påbegyndt. Det er slet ikke mærkeligt, at de gode borgere har været noget oprevne over alt det, der skete.

Afgravningen fra kanalen blev lagt op til en dæmning, hvorpå det blev en vej og en række træer ud mod engene. På den anden side af kanalen, hvor der ingen dæmning var, blev der anlagt en spadseresti med to rækker træer. Denne sti fik navnet »Kærlighedsstien«, og det var vel nok, fordi der blev sværmet en hel del der! De unge træer fik heller ikke dengang

Kolindsundselskabet aftalte rettigheder og forpligtelser specielt om åndløbet til havet. Her den gamle, smalle bro og Kannegården. Der kunne ikke køres over broen. Al jord til venstre til hørte hovedgården »Hessel«.

lov at stå i fred. På en enkelt nat blev der knækket 42 træer på denne sti, står der engang i avisen. Hærværk er altså ikke noget nyt.

I betingelserne står der, at der skal opføres to solide broer. Det står ikke helt klart, hvad det er for broer. Byrådet er nemlig utilfreds med en af de broer, Kolindsundselskab et havde opført, og byggede en ny og bedre. Denne bro er måske »Kobroen«, der blev hovedfærdselsåre mellem de to arealafsnit, der var opstået. Ad »Kobroen« er der stadig væk pæn trafik.

Ca. 100 meter fra denne mod Enslevgård blev bygget en bro på vel halvanden meters bredde og med rækværk, altså en gangbro. Hvorfor denne bro blev bygget, er mig ikke klart. Der førte ingen veje til den, i min tid i hvert fald, og hvis den blot er bygget til spadserendes fornøjelse, må det nok siges at være en flothed! Broen lå imidlertid på stedet i ca. 100 år, og skulle man gå en lille tur her, gik man ud ad »Kærligheds-

»Pavillonbroen« fotograferet fra vadededet ud for festpladsen og sportspladsen. I baggrunden til venstre ses garvernes bygninger ved Gammelå. - Drengen med fiskestangen er den senere dyrlæge Eliith Dyekjær, og dette siger, at fototidspunktet er 1908-09.

stien«, over nævnte bro og ind til »Kobroen« ad dæmningen. I 1974 ønskede Kolindsundselskabet at bryde broen ned, da den var blevet noget miserabel og lå noget umotiveret, efter at Ringvejsbroen var kommen til tæt ved.

Helt ude ved Enslev Skel, tæt ved Enslevgård, lå i mange år en ganske smal bro uden rækværk. Den fik navnet »Djævlbroen«, vel nok fordi mange var bange for at gå over den. Den var vel kun en meter bred. Broen kræver en forklaring.

Sluseværker var ingen succes

Over for den senere Grenaa-Hal, tæt ved sammenløbet af kanalen og Gammelå, havde Kolindsundselskabet opført et sluseværk. Der ligger stadig et par fundamenter i kanalbredden, og deres funktion var længe nedskriven af dette en gåde. En arkivven fortalte imidlertid, at der her havde været et sluseværk.

»Dem er der flere af i Kolindsund, og de er gode at fiske fra!«

Senere oplyste en lille notits i »Grenaa Folketidende«, at *»det af Kolindsundselskabet i sommer opførte sluseværk, der ligger lidt neden for Kobroen og er kjendt af alle spadserende i Anlægget, er totalt ødelagt, idet vandet har undergravet bunden, der bestod af et tykt lag beton, hvorved den nordre pille er styrtet ned og sammen med broen, jærnbjælkerne m. m. ligger på kanalens bund. Sluseværkets opførelse kostede selskabet 2 a 3.000 kr. Dets bestemmelse var at hæve kanalens vandstand for derved at bryde isen og muliggøre vandets frie løb«*. Dette var i 1894.

Netop et år efter, 12. januar 1895, skriver »Grenaa Folketidende«:

»Det sluseværk, som Aktieselskabet »Kolindsund« sidste efterår satte ved Enslevgården, og som skulle erstatte det, der blev ødelagt her ved byen sidste sommer (det var nu 16. januar! J. A. Nielsen), er under et forsøg på at stemme vandet op i disse dage gået itu. Denne gang er det dog kun træværket, der er splintret, hvorfor istandsættelsen er påbegyndt«.

Det vil ses, at Kolindsundselskabet her som andre steder havde stort besvær med at få tingene til at glide.

»Djævlbroen« har ikke fungeret som sluseværk i mands minde. Den smalle bro dannede et yderpunkt for »Kærlighedsstien« og har været borte i mange år.

Der skulle oprettes to vandingssteder ved kanalen. Det blev ændret til et og er sandsynligvis det ved »Kobroen«, hvor køer og heste fra engene blev vandet. Det var et spændende skuespil, når mændene red hestene ud i vandet, og når køerne trampede ud i vandet og fyldte i sig af det dejlige vand.

Neden for skellet mellem festpladsen og sportspladsen findes, lige som ved »Kobroen«, stadigvæk et vadested. Her førte der i sin tid en passage til. I mange, mange år har stedet kun været anvendt til sopperi og til at fange Skaller og Hundestejler fra.

Grisehusene ved Kobroen

I læ af dæmningen, overfor »Kobroen«, blev der efterhånden bygget en hel række småhuse; de benyttedes til grisehuse af byens borgere. Der lugtede ikke af Levkøj dernede, og spadserende i Anlægget skrev læserbreve i aviserne - læserbreve er heller ikke noget nyt! - og klagede over duftene. Det var naturligvis særlig galt, når vinden bar ind over Anlægget. Byrådet vedtog allerede i 1928, at husene skulle væk. Ejerne fik dog lov til at beholde dem, så længe de levede, men ved dødsfald eller når der ophørtes med griseavl, skulle husene falde. Det varede nu længe, inden det sidste hus forsvandt. Den sidste griseavler derude døde 1965. Han var 2. generation i forretningen. Siden har der ikke været dufte derude, der kunne genere nogen.

Gammelå et kapitel for sig

Ved Kolindsundudtørringen var Gammelå det eneste vandløb af betydning ved Grenaa. Tidligere havde der været hele tre broer at komme over syd for Grenaa, så afløbet fra Kolindsund har ikke været særlig reglementeret. De tre broer var dog blevet til en enkelt, Sønderbro. I skellet mellem Aalsø sogn og Grenaa, ved Søndermøllegård, fandtes »Klosteråen«, hvorfra

nogle stednavne stammer. Denne å var i mange år blot en il-
delugtende og ilde udseende muddergrøft. Vandet fra den løb
ellers »over Fasanvej« til den store å i nærheden af Jernbane-
broen. Tidligere havde Klosteråen været mølleå.

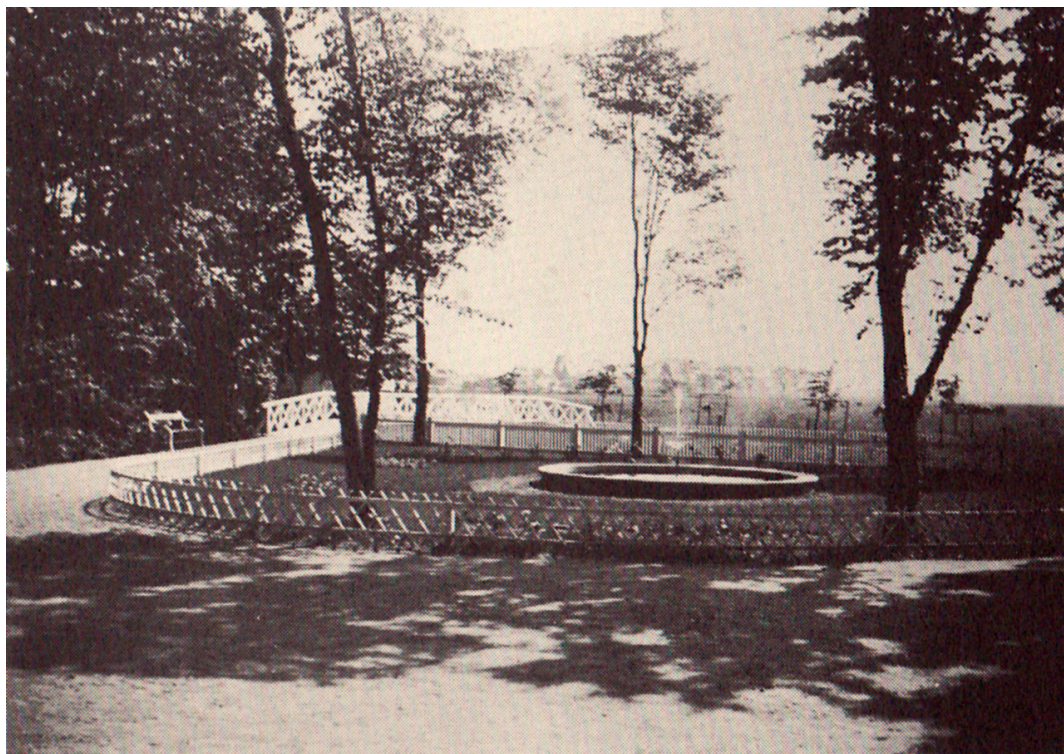
»Gammelå« slyngede sig ud og ind, og Kolindsundselska-
bet foretog en større udretning og uddybning også her for at
befordre et friere løb for vandet. I dag er der blot havehuse
ved Gammelå nær Grenaa, men i gamle dage var der her et
lille industrikvarter. Bl. a. havde rebslager Balle en reberbane
her, og to garvere havde deres skyllelad ved åen. Så sent som
under udtørringen fik garver Petersen fra Lillegade 37 lejeret
til et areal her på 18 x 50 alen. Han måtte forpligte sig til ikke
at udlede spildevand oven for badepladserne. Her i Gammelå
badede »børn og lærlinge« siger Carl Svenstrup i byhistori-
en, og længe efter, at rebslageren og garverne havde nedlagt
deres virksomheder her, bestod badestederne ved Gammelå.

*Åen set mod Pavillon. Den lyse plet
imidten er et vandingssted udfør skel-
let mellem sportsplads og festplads,
hvor der i sin tid førte en vej til åen.*

Der fandtes »det store lad« med dybt vand for svømmere og »det lille lad« for de små og mindre modige. Skolen havde en ugentlig badetime for drenge. »Det var altid om torsdagen, vi var nede og bade!« siger den 90-årige kommunalarbejder Wendelbo. I tiden efter Kolindsundudtørringen opsatte byrådet en stor skærm eller et plankeværk, om man vil, i en bue omkring badepladserne. Den skulle sagtens dække lidt for de nøgne drenge og unge mennesker, der tumlede sig i vand og på land. Pigerne badede ikke ved »Badeskærmen«, som plankeværket populært hed. Skærmen stod på stedet endnu i 1925, og nutidsmennesker med svømmehaller og faciliteter af mange slags vil sikkert ryste tvivlende på deres hoveder, hvis de hørte om de sanitære forhold, der rådede ved badeskærmen.

Her er træerne mellem Pavillonen og åen fældet til fordel for en springvandsplads med blomsterbede. Springvandet sprang med guldæbler og var en stor attraktion for alle spadserende. Kummen lå i mange år uden springvand; det kneb med »Mekanikken«, og guldeblerne havde en tilbøjelighed til at forsvinde. Arrangementet er nu borte.

»Kroghs Damme«, industrier i Gammelå og »Badeskærmen«

Udretningen af Gammelå medførte, at der i det oprindelige leje opstod flere små damme. Der var åbenbart fisk her, for den meget kendte maler Hartmann, der var en af Carl Svenstrups meget benyttede »meddelere« til byhistorien, lejede dammene af kommunen for 15 år. Han gav 8 kr. i leje årligt. - Det er pudsigt at læse, at byrådet forbeholdt sig retten til isen på dammene, og Hartmann forpligtede sig til at kvittere lejemålet, hvis kommunen ønskede det, og det var uden erstatning for de fisk, der måtte befinde sig i dammene ved lejemålets ophør.

Foto fra 1906-07 af senere overpostbud Marius Jacobsen. Vogterhuset ved Sønderbro og Jernbanebroen. Læg mærke til bommen ved stiovergangen. Her er færdsel nu forbudt - men der kan da hoppes over ...

Åer og kanaler kræver deres oppas-
ning. Her grødeskæring ved Enslev.
Foto: Aarhus Stiftstidende.

Dammene fik senere navnet »Kroghs Damme«, fordi brygger Krogh på bryggeriet længst nede i Lillegade og Storegade lejede dem og bjergede is her. Det var et helt skuespil, når der med en række hestekøretøjer hentedes is fra dammene. Isen fyldtes oven på store ølfade eller opmagasineredes i en speciel iskælder. Når isen blev dækket med et tykt lag tørvesmuld, kunne bryggeriet have is, til der blev is igen. Det er en helt anden historie, men når man har oplevet det med hjemkørslen af is, er det svært at tie stille med det!

Stien syd for åen er faktisk privat

Langs åen fra Sønderbro til Gammelå havde der altid været en sti, en primitiv en med et enkelt bræt over grøfterne og med en stente over et hegn. Her skulle man være akrobat for at komme over, står der i et læserbrev. Fra Sønderbro og 100 meter mod vest var jorden kommunal, men herfra og til sammenløbet

Fra Sønderbro mod vest. Udsigtsplatformen på de to træstammer er rejst for at redde udsigten over engene, efter at træerne overfor har ødelagt den her fra konsul Mommers have. Platformen er borte nu.

Gammelå-Nordkanalen ejedes engene af to private mænd.

Hvem tænker vel på, at man går på private mænds jord, når man går på den populære gangsti langs åen. Det gør man faktisk!

I 1889 købte gårdskarl Jens Nielsen gården på hjørnet af Østergade og Rosengade. Han havde jord ved Aastrupvej, der, hvor gaden Nørrevang m. m. ligger. Tillige ejede Jens Nielsen engen ved åen, vest for de villaer, der nu er opført i kanten af det, der hed »Blegdammen« engang.

I gamle dage var engene her ofte ganske oversvømmede om vinteren. Stedet kaldtes »de små søer«, og der blev løbet på skøjter der, lige så snart der var is. Der var så mange skøjteløbere i byen dengang, at der var dannet en skøjteløberforening.

Efter Jens Nielsen var sønnen Alfred Nielsen ejer af gård og eng. Kolindsundsudtørring og uddybning af åer og grøfter gjorde »de små søer« mindre og mindre, og skøjteløb er nu vist ganske forbi på engene. Ejerne udlagde en række kolonihaver langs åen, og de havde køer på græs lige så længe, det kunne tillades at have kostalde inden for by grænsen. Alfred Nielsen var i øvrigt en af de allersidste hestevognmænd i Grenaa. Går-

Foto fra 1906-07 af senere overpostbud Marius Jacobsen. Her er et hældende træ fældet.

den i Østergade blev brudt ned 1970.

I dag ejes engene af fru Ellen Paaske, datter af Alfred Nielsen. Hun og hendes netop afdøde mand, P. M. Paaske, har udlagt flere haver og fyldt 1000 læs jord på til parkering osv.

En årlig gang ål i fiskeleje

For få år siden var knallertkørslen på stien ved at tage overhånd til stor gene og fare for alle andre trafikerende. Politimesteren udtalte da, at ejerne kunne lukke stien nårsomhelst, men dette ønskede man dog ikke. Ejerne har forøvrigt også fiskeretten til det halve af åens bredde og modtager årligt en gang ål i

*Højvande i Nordkanalen
ved lossepladsen.*

leje for plads til nogle ruser. Vedligeholdelsen ordnes pænt af begge parter, der fylder grus i hullerne. De kommunale folk klipper generende grene af træerne, når disse generer. Der har ofte været forhandlinger mellem byrådet og ejerne af en gene om forskellige forhold. Tilsyneladende har parterne kunnet snakke sig til rette. Efter Kolindsundarbejderne har byrådet ønsket at gøre noget ekstra ved stien fra Sønderbro til Kobro. Det vedtoges at plante en række træer på de ca. 1.100 alen sti. Det er ganske interessant at notere, hvad et sådant arbejde kostede dengang. Der gik 220 træplanter til. Altså skulle der graves lige så mange huller. Træerne kostede 35 øre stykket, gravning og plantning 20 kr. Udgiften blev derefter 108 kr., og de penge må siges at være givet godt ud. Den lange række træer har glædet utallige mennesker siden plantningen. Der er det ved disse træer, at byrådet åbenbart plantede dem både på kommunens jord og på de private ejeres.

Fra Sønderbro til »Plantelandet«, den nuværende Vestre skoles sportsplads og deromkring, var der allerede før Kolindsund-udtørringen en sti. Den gik over private grunde, og da byrådet efter de store omvæltninger ønskede at gøre stien en alen bredere, måtte man have de private ejeres tilladelse til det. Arbejdet kostede 120 kr., men så blev der også lagt grus på.

I byrådets »forhandlinger« tales der om en ø, der åbenbart må være fremkommen ved en udretning af åen ud for sportspladsen. Det er ikke klarlagt, men Kolindsundselskabet må i hvert fald planere arealet, så alt kommer i niveau.

Raderet og badehuse

I betingelserne for at gå med til regulering ved Kolindsund-udtørringen krævede byrådet, at ret til badehuse og badepladser stadig skulle bestå. Det er sandsynligvis badehuse i de store haver langs åen fra Sønderbro til sportspladsen, der er tænkt på her. Ejendommene ved Storegade havde - og nogle har endnu i 1978 - haver helt ned til åen. Her kan udmærket have været badehuse. Byrådet sikrede sig også, at skyllelad o. lign. i åen stadig skulle have ret til at være der. Klædefabrikken i Storegade 19 havde således et skyllelad, hvor man skyllede garnerne.

åvand skulle være det helt rigtige til det. Mændene kørte på en speciel, stor fladbør garnerne til åen og gennemskyllede dem i store totter. Sligt var ganske spændende at se på for forbipasserende. Langs åen her fandtes tillige et antal bådebroer, idet det var meget almindeligt med småbåde i åen.

Smukke partier skabtes ved å og kanal

Fra sportspladsen til Kobro fandtes nok det smukkeste parti i byen. Lige ud for sportspladsen var efter århundredskiftet et stort parti med forårsblomster, påske- og pinseliljer, vintergækker, perlehyacinter osv. På den tid var der ikke så mange adspredelser, og ture langs åen og i Anlægget var noget af det, der hørte til. De mange blomster er der ikke mere. Det var meget benyttet at hente jord fra muldvarpeskud til potteplanterne hernede i Anlægget, og måske er der smuttet et par løg med i købet! Det kan også tænkes, at mosegrise har været på spil og ædt løgene. De mange blomster viser imidlertid, at bystyret i gamle dage har haft sans for at pynte op.

Fra åsammenløbet til Kobro fandtes den mest populære, lille sti i Anlægget. En række bænke her var altid optaget af folk, der nød udsigten over engene og Søndermølle. Egetræer langs åen dryssede agern ud, når det var ved den tid, og barnepigerne havde et fortræffeligt sted til at stå og vippe med barnevognene. Da der skulle laves festplads vest for Pavillonen og Grenaa-Hallen, blev denne meget benyttede sti delvis ødelagt. Partiet mellem broerne er stadig smukt, men det gamle var nu noget helt andet!

Da Anlægget efter Kolindsund-udtørringen blev medvirkende til, at arealerne vest og syd for Grenaa totalt ændrede karakter, var der stor opmærksomhed for spadserestier. I byrådets »forhandlinger« ses det, at der er vedtaget en sti fra Sønderbro over jernbanen til Havnevej. Dette vil altså sige, at man ville lave en sti på den nordlige side af åen, forbi bane-terrænet og alt det der og ud til Havnevej et sted. Dette sted skulle jo nok være inden Kejserbækken, for ellers kom man jo ind i Gammelsogn! Dette projekt blev ikke til noget. Senere blev der et stort antal kolonihaver, og mange af dem er der

stadigvæk, et af de mest fredfyldte steder i byen.

Kultransporterne sled på vejene

I byrådet klages der til Kolindsundselskabet over, at transport af kul til pumpestationerne slider på og ødelægger vejen over engene. Selskabet må gå ind på at hjælpe med at vedligeholde vejen. En formodning om, at selskabet havde pramfart med trækstier til kultransporten, har ikke kunne konstateres.

En 90-årig mand fra Homaa fortæller 1978, at der kom kul med bane til Aalsø station. Her blev kullene lagt i en bunke, og folk fra gården »Rørholm« transporterede kullene til pumpestationen »Østre Maskine« - når de ikke havde andet at lave! »Rørholm« ejedes af Kolindsundselskabet, og derfor benyttes arbejdskraften herfra. Til pumpestationen i Fannerup kom kullene til Kolind station, hvorfra det i pramme med oksefor-spand transporteredes til Fannerup. Herfra fik drengene tit en spændende sejltur!

På Kolindsund havde der altid været ret stærk sejlads. Byrådet krævede ret til fortsat at måtte benytte åer og kanaler til sejlads. Under betingelserne vil det ses, at selskabet var bange for, at godstrafik ad åer og kanaler kunne beskadige brinkerne. Godstrafikken på sundet ophørte ganske, medens småbådene fortsat kunne nyde livet på de mange nye vandveje.

Fiskeriet i Kolindsund havde været temmelig omfattende og var en af de ting, mange var betænkelige ved. Landbrug og fiskeri havde naturligvis været fælleserhverv ved det store vand. Der var virkelig fisk i Kolindsund. Lærer Reventlov vil have, at Grenaa by skal have 1000 rigsdaler i erstatning for fiskeriets bortfald, og i en beretning om fiskefangst en af de sidste dage, »da vandet var ude«, siger, at der fangedes 600 pund ål. Fiskeri i kanaler og åer blev noget helt andet end i Kolindsund, men det må nok siges, at adskillige sportsfiskere har det dejligt endnu i Kolindsund.

I dag er alt fred og idyl Grenaa og Kolindsund imellem. Af og til viser en notist eller et billede i aviserne, at der stadig holdes godt øje med, hvad de to parter foretager sig. Sådan har det forøvrigt altid været. Retssager har af og til måttet afgøre

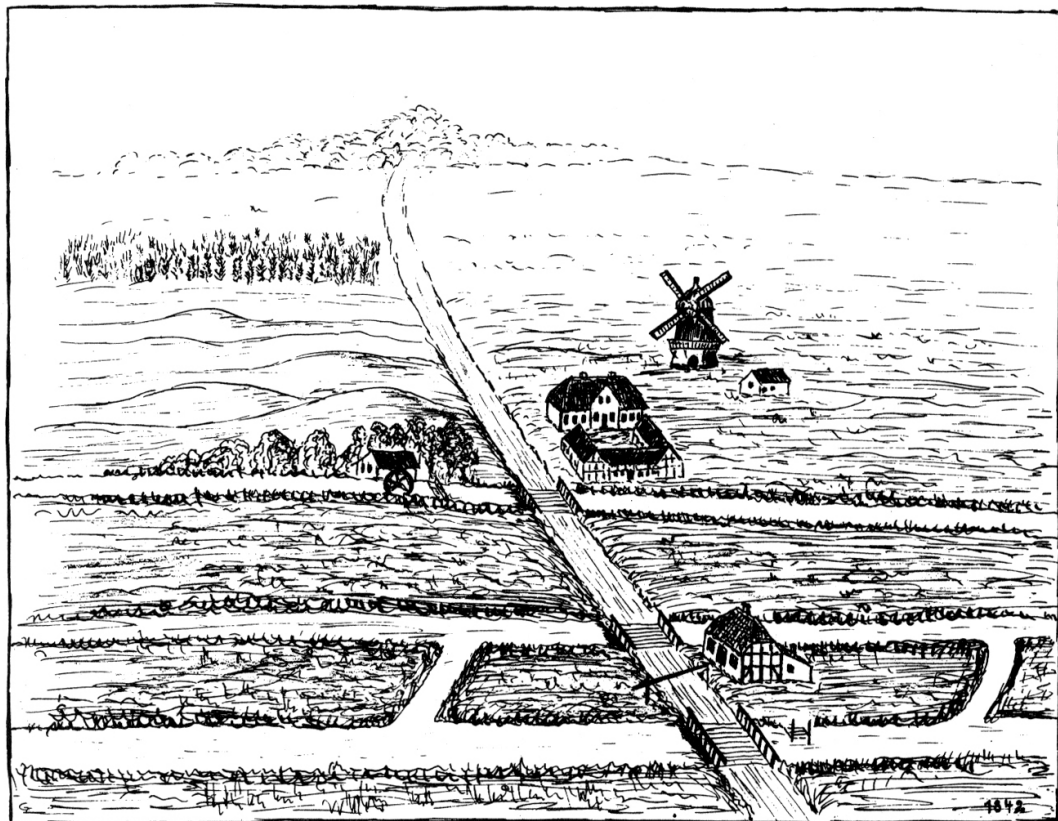
stridigheder. Specielt ved havnen, hvor Kolindsundselskabet havde adskillige forpligtelser og rettigheder, forekom der kontroverser. Byrådet havde påtaget sig at sørge for, at »indretninger« ikke hæmmede vandets frie løb, og selskabet blandede sig ofte i tingene, når der skulle bygges nye broer eller repareres.

»Sundbisserne« pægede Grenaa

En ting, der prægede Grenaa by kolosalt under udtørringen af Kolindsund, var de mange arbejdere, der var beskæftigede. Carl Svenstrup skriver i jubilæumsskriftet ved Grenaa's 500 års jubilæum i 1945 om dette bl. a.:

*»En del af arbejderne, »Sundbisserne«, som de kaldtes, indlo-
geredes i byen. Der er ingen tvivl om, at udtøringsarbejdet satte*

*I Carl Svenstrups gemmer findes denne morsomme tegning med Arhusvej som rindterakse. De tre åer med broer, der i gamle dage fandtes her, ses i forgrunden. I forgrunden Bombuset (nær ved det senere »Vogterhus«) . Over for Søndermøllegården ligger en vandmølle, og vindmøllen Søndermølle ligger i ensom majestæt.
Tegning fra 1842.*

et meget kendeligt præg på Grenaa by i året 1873. At der var mange arbejdere indkvarteret i byen, har man et tydeligt bevis for. Sommeren 1873 var netop en af de berygtede Kolera-somre, hvor denne sygdom rasede rundt omkring i Danmark. Også Grenaa by havde indrettet et Kolera-lazaret. Det var i et af de fire små huse ved Kejserbækken. Distriktslæge Steenberg indrykkede den 6. august 1873 en kraftig opfordring til beboerne om at udvise forsigtighed af hensyn til smittefaren. Det var bl. a. forholdsregler angående latriner, som indskærpedes.» Der fortsattes: »Da der for tiden er et betydeligt antal arbejdere indlogeret hos forskellige familier her i byen og husene altså mere overfyldte end ellers, er en yderligere forsigtighed nødvendig, især da flere af de lokaler, som benyttes af disse arbejdere, uden tvivl er mindre gode«.

»Men også de mange arbejdere, som boede i omegnen, prægede byens liv. Om lørdagen efter fyraften kom de i store flokke ind til Grenaa. Føreren var efter gamle folks beretning en lystig svend med øgenavnet »Hønseben«. Han kunne gale nøjagtig som en hane. I byens småbeværtninger, navnlig da i Udsens på Storegade (nu nr. 51), holdtes der da vældige sold lørdag nat, hvorefter søndagen benyttedes til at sove rusen ud.

Arbejdsforholdene var ofte vanskelige for entreprenøren. En gang var der mødt en styrke på over 100 tyske arbejdere for at gå i gang med gravningen. Det førte nu imidlertid ikke til noget, fordi de ikke kunne blive enige med entreprenøren om prisen. De forlod kort efter byen og er formodentlig engageret af de andre udtørringsarbejder, som i de år var i gang i Danmark, f. eks. ved Nissumfjord, hvortil der stadig averteredes om arbejdskraft.

Men også med de danske arbejdere var der til vanskeligheder. »Sundbisserne« var et ustadigt folkefærd, som ved den mindste uoverensstemmelse var parat til at stikke af, således at der til stadighed måtte søges nyt mandskab. Brændevinen var jo billig og omtrent deres eneste fornøjelse, så spektakler og slagsmål gik ofte på. Navnet »Sundbisserne«, som var den faste benævnelse i Grenaa på disse folk, viser tydeligt indstillingen«.

Hvorfor Carl Svenstrup fremhæver J. S. Udsens beværtning i denne sammenhæng, er ikke godt at vide. Den har måske væ-

ret særlig populær, men der fandtes et stort antal af den slags yderst beskedne beværtninger rundt i byen. Brændevin kunne man få alle steder.

Her må det siges, at J. S. Udsen blev religiøst påvirket og nedlagde sin beværtning. Han var derefter købmand eller hører i Storegade 58.

Beværtningen var i Storegade 51. Udsen sluttede sig til afholdsbevægelsen og var i en meget lang årrække aktiv i »Blå Kors«.

Kolindsund en enestående foreteelse

Det store projekt med udtørringen af Kolindsund blev, som nævnt, mødt med megen skepsis. Det lykkedes imidlertid, men der lå alligevel længe en del pessimisme hos folk i by og egn. Når man f. eks. kom kørende med toget mellem Halledrup og Kolind og så, at engene var fyldte med vand, faldt der mange bemærkninger om, at det nok var så som så med den udtørring. Når man så senere ved Kolind station så en lang række banevogne med halm, der skulle til modtagere over hele landet, ja, så glemte man gerne de sure bemærkninger over vandet. Kolindsunds udtørring er nu en imponerende foreteelse, og ved siden af de store arealer, der er til dyrkning, må det nok siges, at de landskabelige værdier er meget betydelige.

